

Сацький П.В., асп.

РЕГІОНАЛЬНИЙ ФАКТОР У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ наприкінці 1980 – 1990-х років

На базі періодичної преси, аналітичних досліджень та опублікованих документальних даних розкрито роль регіонального фактора в процесі становлення політичної системи в Україні в 90-ті рр. XX ст.

On the basis of periodic press, analytical researches and published documents the role of regional factor is investigated during registration of political system in Ukraine in the 90 years of the 20 century.

У питанні становлення системи політичного плюралізму та політичної системи в Україні важливу роль відіграв фактор значних відмінностей регіонів за економічними, культурними, демографічними, історичними та іншими показниками. Ці відмінності й поставили дві проблеми, які відіграли вирішальну роль у становленні політичної системи в Україні. Це, по-перше, повноцінне партійне наповнення регіонів, і по-друге, представництво регіонів у центральних органах влади.

У східному регіоні великий вплив мають ліві партії: Комуністична, Соціалістична. Виникли й партії регіонального походження, такі, як Ліберальна, основною базою якої деякий час був Донбас. Всеукраїнське об'єднання "Громада" мало як базу Дніпропетровщину. Прикладів регіонального характеру впливу політичних партій, причому чисельних та впливових можна навести дуже багато.

Характерним явищем регіонального впливу партій та організацій є партійне заповнення регіонів або представництво певних регіонів впливовими в них партіями. Найяскравішими партійними заповнювачами регіонів є праві партії в західному регіоні та ліві в східному й південному. Ось що з цього приводу пише донецька газета "Акцент" напередодні парламентських виборів 1994 р.: "Передвиборна боротьба в Донбасі одноманітна та невразна. У "червоних" і "рожевих" тут немає з числа "білих" опонентів, тому що ці "білі" в робочому краї практично відсутні, а якщо й зустрічаються, то так – одиниці. У масштабах же республіки опоненти є, але вони не близько – від Києва та далі – в області на виборчих округах конкуренції не складуть"¹.

У радянський період найбільш слабше був представлений у владних структурах республіки західний регіон. Натомість, потужний вплив мали центральний та східний, які були найбільш стабільними в якості базиправлячої КПУ.

Тобто регіоналізм в партійному впливі в Україні був закладений ще в радянський період, адже саме в період 1990 – 1991 рр. виникають сепаратистські тенденції в західноукраїнському регіоні та на Донбасі, ідея відокремлення Криму від України тощо. Причому ідеї автономізму виявились досить живучими. "Мабуть новий парламент прийме рішення про Єдиний економічний простір з СНД та входження в рублеву зону, а також про скасування на Україні інституту президентства (ці положення присутні в програмах комуністів та соціалістів). За цих умов варто очікувати того, що Галичина та Волинь повернуться до ідеї галицької асамблеї й автономізуються за прикладом Криму. Слідом за ними автономізується Закарпаття, Донбас, можливо, інші південно-східні

області..."². Прогнозує напередодні парламентських виборів 1994 р. газета партії Громадянський конгрес України, котра основну базу мала на Донбасі.

Зі здобуттям Україною незалежності регіоналізм починає ще більше давати себе в знаки, особливо ситуація загострюється напередодні парламентських виборів 1994 р. Та стає очевидною на президентських виборах 1994 р. Сама діяльність команди Л.Кучми свідчить про посилення політичного регіоналізму та засвідчує тенденцію зростання ролі регіонів в українській політиці. "Стосовно основоположного принципу своєї передвиборної програми-поновлення зв'язків з Росією – претендент на пост президента (Л.Кучма. – Авт.) підкреслив, що політичний союз, підписаний Україною в 1991 році та ратифікований Верховною Радою, вже існує... я лише прагнув з першого дня свого прем'єрства наповнити його економічним змістом... На жаль, мене не зрозуміли в Україні"³. Тобто проголошення ідей тісної інтеграції з Росією, які дуже близькі громадянам України, що проживають в східному та південному регіонах.

Проблематика регіоналізму в Україні та регіонального впливу політичних партій загострюється в першій половині 1990 рр. з тієї причини, що фактичний репрезентатор інтересів більшості громадян східного та південного регіону, партія, яка мала найбільший регіональний вплив в цих регіонах – Комуністична партія України припиняє в 1991 р. свою діяльність.

Тобто на 1991 р. склалась ситуація, коли регіон, який переважає інші регіони держави за кількість населення та економічними показниками не представлений політично у всеукраїнському масштабі, на відміну від західного та частини північного й центрального, які представлені правими партіями. "Аналіз першого туру президентських виборів засвідчив, що Леонід Кравчук, який має велику перевагу в 16 областях України, є виразником поборницьких прагнень українського народу. Леонід Кучма є втіленням регіональних інтересів окремих політичних сил"⁴. Такий відгук роблять партії-наповнювачі та представники західного регіону щодо прагнення східно-південного отримати представництво на республіканському рівні, підтримавши свого кандидата на посаду Президента України. А це яскраво характеризує протистояння регіонів, чому навіть демографи намагаються знайти пояснення. "Залежність між виборчими успіхами та урбанізованістю очевидна – "аграрники" і Рух тяжіють до села, КПУ – до міст. Вочевидь, значна частини нашого селянства не досягла пролетарської (і дуже люмпенізованої) свідомості"⁵. Автори видання про політичні партії Донеччини дотримуються аналогічної думки, але говорять лише про специфіку Донбасу: "По-перше, це одна з найчисельніших (5,2 млн. осіб) та урбанізованих областей республіки (95% населення проживає в містах і селищах міського типу). По-друге, це колосальний індустріальний регіон, в якому зосереджено понад 800 крупних промислових підприємств з сотнями тисяч кваліфікованих робітників"⁶.

Не дарма в першій половині 1990-х рр. східний регіон став центром формування впливових та потужних партій. На зразок того, як західний став таким центром наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. "Саме в Донбасі розгорнувся потужний робітничий рух, було створено та відтворено ряд впливових політичних партій та громадських організацій України (Компартія України, Соціалістична партія України, Ліберальна партія України, Громадянський Конгрес України, регіональний союз страйкових комітетів Донбасу, Незалежна профспілка гірників та інші"⁷. Йдеться далі в дослідженні політичний партій Донеччини.

Ця ситуація пояснюється тим, що в період боротьби за незалежність України в останні роки її перебування в складі

СРСР найактивнішу позицію зайняли громадяни із західного регіону, які брали активну участь у розбудові та діяльності правих партій. Завдяки цьому вони і здобули собі загальнореспубліканське політичне представництво. Щодо східного та південного регіонів, то крім КПУ нікому було представляти ці регіони у всеукраїнському масштабі. Політичні партії, які прагнули отримати вплив в цих регіонах, не відповідали вимогам більшості населення, це такі партії, як Ліберальна та ін.

Найуспішніше на парламентських виборах 1994 р. виступили в східному та південному регіонах відновлена в 1993 р. Комуністична та Соціалістична партії, отримавши більшість своїх депутатських місць у Верховній Раді саме в цих регіонах. Отже, відновлення діяльності Компартії було вимогою ситуації, яка склалась з партійним представництвом регіонів на всеукраїнському рівні. "Але є ще одна надія. На те, що всі політичні угруповання, ринково орієнтовані прошарки підприємців, промисловців отримають уроки попередніх виборів. Та зрозуміють: соціал-комуністи переграли їх не лише тому, що суспільством опанували ностальгійні настрої та бажання повернути дешеvu ковбасу, але і тому, що виявились організованішими, згуртованішими, ідейно озброєнішими найзавзятіших демократів" – заявляла ініціативна група по створенню партії МБР в своєму друкованому орган⁸. Партії – потенційні наповнювачі східно-південного регіону боляче сприйняли свою поразку, а це говорить про її масштаб.

У західному регіоні за радянського періоду Комуністична партія була чужою, громадяни регіону не хотіли її визнавати, але не мали альтернативи. Це стало причиною того, що наприкінці 1980-х – 1990-х рр. західний регіон активно підтримував опозиційні до КПУ партії, зокрема, Народний рух України за перебудову. На парламентських виборах 1990 р. до Верховної Ради УРСР "Демблок", очолюваний НРУ отримав в західному регіоні републіки понад сто депутатських мандатів⁹.

Компартією з приходом в західний регіон України не було враховано принципових історичних відмінностей. А це заклало основу для регіонального конфлікту, який у зв'язку з меншістю західного регіону в масштабах всієї України за територією та за кількістю населення і що найважливіше, за економічними показниками, переходив у конфлікт одного регіону з центральною владою, так, як інші регіони мали більше змоги для формування центральних органів влади, зокрема, найрозвинутіші промислово, відповідно мали і право вирішального голосу в питаннях республіканського масштабу. Отже, було закладено опозиційність західного регіону до центру, який уособлювала правляча партія, тобто КПУ.

Коли популярність НРУ та згуртованих навколо нього політичних сил зросла, він отримав змогу змусити рахуватись органи влади зі своєю позицією. Зі здобуттям Україною незалежності колишні представники КПУ були змушені прийняти ряд постулатів НРУ. Зокрема орган НРУ "Народна газета" в 1992 р. висловлювалася з приводу передвборчої програми кандидата на посаду Президента України Л.Кравчука, колишнього представника КПУ: "Якщо не брати до уваги зйомки, можна подумати, що ми на передвборчому мітингу кандидата у Президенти Л.Кравчука. Адже гасло, високо підняте над головами людей, – це не що інше, як знаменита "Д-програма" Леоніда Макаровича. Тільки до того рухівського "де-воза" кандидат причепив ще одне, п'яте "де-колесо" – "довір'я". І поїхав між людьми агітувати за нову Україну. На ньому і виїхав на президентський престол. Отже, Народний рух може сміливо приймати Леоніда Макаровича до своїх лав. А оскільки Президент – перша особа в державі, то й присвоїти йому почесний титул РУХІВЦЯ №1"¹⁰.

Перемога постулатів, запропонованих НРУ, над пануванням комуністичної ідеології в суспільстві привела до іншого перекосу в регіональному представництві на всеукраїнському рівні та партійному наповненні регіонів. Тепер перевагу в партійному наповненні та всеукраїнському партійному представництві мали партії, що нещодавно були в опозиції до КПУ УРСР, тобто НРУ, УРП та ін. Це видно на прикладі чисельності партій в Івано-Франківській області. УРП 2000 членів, УХДП 4,7 тис. Членів, ХДП – 1117, РХП – 1532, КУН – 1532¹¹. Натомість партії, регіональним центром формування яких був східно-південний регіон мають таку чисельність: ЛПУ – 205, МБР – 52, ПТ – 53, СПУ – 121¹². Показники кількісно відрізняються, а відповідно і партійне наповнення за партіями правої орієнтації.

Тобто представлений у всеукраїнському масштабі був переважно західний, частина північного та центрального регіонів України завдяки прийняттю на загальнодержавному рівні, тобто Президентом України Л.Кравчуком ідеологічної платформи цих партій. Отже, мали в такому випадку активізуватись інші регіони, які донедавна представляла КПУ. Активізація відбувалася у вигляді прояву сепаратизму, про що свідчать публікації в пресі східного регіону першої половини 1990-х рр. "Представники Президента чотирьох областей та представники облрад зібралися в Донецьку, щоб обговорити проект постанови Кабінету міністрів "Про передачу в сферу управління Дніпропетровської, Донецької, Запорізької та Луганської обласних держадміністрацій власності, що розташована на території цих областей". Координаційний сонет чотирьох "висловив критичні зауваження" з приводу документа що готується та направив їх в офіційний Київ"¹³. Так вважав автор опублікованої в донецькій газеті "Акцент" статті під назвою "Східний квартет хоче грати без диригента".

Ситуація у Верховній Раді України дає змогу простежити протистояння регіонів. Адже Народні депутати – обранці певних регіонів, а парламентські вибори 1990-го та 1994-го рр. проводилися за мажоритарною системою, тому обирались депутати, які найкраще в програмах представляли інтереси громадян регіону, в якому знаходився округ.

Яскравим проявом регіонального протистояння у Верховній Раді є активна критика Народними депутатами, представниками західного регіону, діяльності уряду В.Фокіна. "Щодо В.Фокіна, то до нього претензій морального порядку найменше: і до, і після Бреста прем'єр України "тихою сапою" уперто і послідовно підривав економічні основи незалежності України, в'язав її по руках і ногах, аби, коли настане час "ікс", видати своїм новим кремлівським хазяям"¹⁴. Так висловлюється щодо В.Фокіна газета організації-представника західного регіону НРУ "Народна газета". Закінчується це протистояння відставкою уряду В.Фокіна. "Прагнучи миру і злагоди, щоб далі не загострювати обстановку, а це вже роблять і до цього втягуються всі сили, які є в Україні, навіть діти, Вітольд Павлович Фокін звернувся до мене (Президента України Л.Кравчука. – Авт.) з проханням прийняти його відставку у зв'язку з виходом на пенсію", – пояснював ситуацію Президент України Л.Кравчук¹⁵.

Першою перемогою в протистоянні між партійно ненаповненими регіонами було призначення на посаду Прем'єр-міністра України Л.Кучми. Кучма був вже тоді виразником інтересів найрозвинутіших промислово регіонів держави, причому колишній директор об'єднання "Півднемаш", мав імідж господарника. Саме той хто був потрібен для того, щоб сподобатися громадянам промислових регіонів, на відміну від західного, де в більшому

авторитеті залишались професійні політики. Але уряд формувалася з урахуванням інтересів західного регіону і до його складу було включено на важливі посади представників організацій-наповнювачів цього регіону. "З іншого боку, жорсткий прагматизм прем'єр-міністра (Л.Кучми. – *Авт.*), очевидно, означатиме, що й питання національного відродження і культури загалом він розглядатиме, як другорядні. В цьому плані найбільші надії на першого віце-прем'єра Ігоря Юхновського і, особливо, на віце-прем'єра з питань гуманітарної політики Миколи Жулинського..." – писала "Народна газета"¹⁶.

Зі здобуттям Україною незалежності регіональне протистояння змінило не лише свій вектор, а й отримало іншу форму. Зокрема, воно почало виражатися в протистоянні певного регіону, в даному випадку південно-східного, певному блоку постулатів, які Президент та уряд впроваджували в життя. Серед них активна зовнішня політика, спрямована на зближення із Заходом. Ці зміни відбулися в зв'язку зі зміною соціальної ситуації, падінням рівня життя населення.

З перших років незалежності України в східному та південному регіонах починає наростати невдоволення наслідками незалежності, зокрема втратою багатьох зв'язків з Росією та республіками колишнього СРСР, впровадженням української мови в усі сфери життя, що не могло задовольнити більшість населення цих регіонів, які значною мірою російськомовні. Тобто виникає опозиційність до самої політики центрального керівництва щодо курсу на незалежність та розбудову України як незалежної держави та суб'єкта міжнародних відносин.

Але оскільки Президент Л.Кравчук у своїй політиці прагнув спиратися на політичні організації, які представляли західний регіон та частину північного і центрального то виникло протистояння між двома великими частинами України, яке було абсолютно очевидним на президентських виборах 1994 р., коли громадяни західного регіону голосували переважно за Л.Кравчука, підтримуючи його політику на утвердження незалежності України, а громадяни східно-південного регіону голосували за Л.Кучму, який висував ідею зближення з Росією та надання російській мові статусу державної. Регіональне протистояння спостерігалось в Україні протягом усього періоду незалежного існування, але після виборів 1994 р. як парламентських так і президентських воно знову змінило форми. "Товорючи про результати першого туру, голова парламенту зазначив, що "його результати не є випадковими та несподіваними. Перемогу отримали саме ті два лідери, які мають найбільшу підтримку в різних регіонах держави". Причому, зауважив він, "позначився чіткий водорозділ між західним регіоном, який віддав перевагу нинішньому Президенту, та східним, де виборці висловилися за экс-прем'єра"¹⁷.

Монопольне представництво однієї партії в регіоні не є повноцінним партійним наповненням регіону. Прикладами регіонального превалювання партій є результати парламентських виборів за якими можна прослідкувати конкретні області в яких переважно голосують за ту чи іншу партію, що стосується ідеологічних партій.

Тут має місце протистояння регіонів на ідеологічному ґрунті та в прагненні отримати максимальне представництво на загальнодержавному рівні. Це протистояння є причиною перекосів в партійному наповненні та представництві регіонів. Отже варто зупинитися на найпотужнішому наповнювачі східно-південного регіону – відновленій Компартії.

Відкритих заяв щодо вираження інтересів конкретних регіонів Компартія не робить. Адже жодна партія не може робити подібні заяви, оскільки вони суперечать Конституції

та діючому законодавству України і є підставою для заборони діяльності партії. Але партійна заява та їх мова, тобто російська, яка є рідною для більшості громадян східно-південного регіону, говорить про те, що КПУ є репрезентатором інтересів цього регіону, з ним себе позиціонує і, відповідно, протистоїть західному. "14 листопада 1999 року завершилась виборча кампанія Президента України, яка розділила суспільство на дві частини, кожна з яких зробила свій вибір. У другому турі за кандидата в Президенти України від Компартії України П.Симоненко, що об'єднав навколо себе всі ліві, прогресивні, патріотичні сили, проголосувало більш як 10,67 мільйонів громадян. У 10 регіонах ним отримано перемогу", – писала газета "Комуніст"¹⁸.

Регіональне протистояння та його суть відчувалося в південно-східному регіоні з початку 1990-х рр. Про це, зокрема, говорить стаття "Якими ми себе бачимо", опублікована харківською газетою "Прикордонні вісті" в 1991 р. "Київ, Львів, Харків – центри політичного життя і політичного протистояння, що мають свої власні погляди на майбуття України. І взаємний обмін інформацією – шлях до взаємопорозуміння, шлях, що не може бути не продуктивним"¹⁹.

Отже, проблема партійного представництва регіонів і партійного їх наповнення, особливо пропорційного, пронизує весь період становлення української державності. Але з розвитком системи політичного плюралізму виникають можливості для її успішного вирішення.

¹Избиратели Донбасса говорят сегодня: "Да – социализму!", "Нет – национализму!", "Долой капиталистов-эксплуататоров!" // Акцент. Донецк. – 1994. – 10 февр. ²Что нас ждет после выборов? Политический прогноз // Гражданский конгресс-опозиционная газета Украины. – 1994. – №2. ³Украину можно завоевать двумя способами: первый – экономический диктат, второй – экономическое сотрудничество // Голос Украины. – 1994. – 6 июля. ⁴Заява Конгресу національно-демократичних сил України з приводу другого туру президентських виборів // Народна газета. – 1994. – №27. ⁵Войтенко В.П. Партії очима демографа. Вибори-98 і вибори-99. – К., 1999. ⁶Донецкая область: политические партии – 1998. Справочник. – Донецк, 1998. – с.5. ⁷Там само. ⁸Блок Гринев-Кучма: началась ли в понедельник новая история Украины? // МБР: демократия, рынок, прогресс. – 1994. – №1. ⁹Литвин В.М. Украина: досвід та проблеми державотворення в 90-ті роки ХХ ст. – К., 2001. – с.34. ¹⁰Леонід Кравчук – рухівець №1 // Народна газета. – 1992. – №4. ¹¹Політичні партії в Івано-Франківській області. Короткий інформаційний довідник. – Івано-Франківськ, 1997. ¹²Там само. ¹³Восточный квартет хочет играть без дирижера // Акцент. – Донецк. – 1994. – 2 февр. ¹⁴А ми нашу славу України...за новими цінами // Народна газета. – 1992. – №1. ¹⁵Про політичне й соціальне становище в Україні. Доповідь Президента України Л.Кравчука на шостій сесії Верховної Ради України // Урядовий кур'єр. – 1992. – 2 жовтн. ¹⁶Леонід Кучма: "Ми сьогодні держава-банкрут" // Народна газета. – 1992. – №43. ¹⁷Глава парламента об итогах президентских выборов // Голос Украины. – 1994. – 2 июля. ¹⁸Заявление Президиума Центрального комитета Коммунистической партии Украины // Комуніст. – 1998. – 17 лист. ¹⁹Якими ми бачимо себе // Прикордонні вісті. Українська газета з Харкова. – 1991. – Рекламний випуск.

Надійшла до редколегії 26 квітня 2002 р.